

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94 (477)"1917/1921":623.1
DOI 10.34142/2313-2345.2020.58.01

Бадєєва Людмила Іванівна,
кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства,
Харківський національний університет радіоелектроніки
ORCID:0000-0002-7088-5823

ВІЙСЬКОВЕ БУДІВНИЦТВО В РОКИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917–1921)

Стаття присвячена питанню військового будівництва в роки Української революції – після повалення самодержавства в Росії до 1921 р. Автор розглядає визначальну для долі революції тему створення національної регулярної армії, адже кожна революція повинна вміти захищати здобутки державотворення, аналізує політику Центральної Ради, уряду П. Скоропадського, Директорії та уряду ЗУНР, українських партій та їх чільних діячів щодо ролі національних Збройних Сил у державному будівництві України, у захисті її суверенітету та події, пов'язані з виступом Другого українського полку ім. гетьмана П. Полуботка влітку 1917 р. Зроблено аналіз тяжкого становища керівництва Центральної Ради взимку 1917-1918 рр., співвідношення військ і готовність їх до війни збройних сил Росії та України у січні 1918 р., причин та наслідків конфлікту між В. Винниченком та С. Петлюрою, заходів останнього щодо розбудови української армії. Розкрито заходи уряду гетьмана П. Скоропадського щодо формування збройних сил Української держави. Досліджено переваги військового будівництва в ЗУНР. Наукова новизна роботи – спроба комплексного дослідження військового будівництва як ключового фактору у відновленні та в утвердженні суверенітету держави в період Української революції, аналіз помилок та прорахунків українських урядів періоду революції (1917-1921). Автор дійшла висновків, що Директорія, на відміну від Центральної Ради, приділяла більше уваги вирішенню питання військового будівництва та захисту революційних здобутків, але через ряд внутрішніх та зовнішніх чинників Українська революція зазнала поразки. Однією з причин було невміння українського керівництва підняти та організувати селянство. Більшовикам вдалося завдяки радикальному розв'язанню аграрного питання залучити селян до своїх лав.

Ключові слова: Українська революція, державне будівництво, регулярна армія, захист суверенітету, формування збройних сил.

The article is devoted to the issue of military construction during the Ukrainian Revolution - after the overthrow of the autocracy in Russia until 1921. The author aims to consider the decisive theme for the fate of the revolution, the creation of a national regular army, because every revolution must be able to defend the achievements of statehood. An analysis of the policy of the Central Rada, the government of P. Skoropadsky, the Directory and the government of Western Ukraine, Ukrainian parties and their leading figures on the role of the national Armed Forces in the state building of Ukraine, in defense of its sovereignty. The events connected with the performance of the Second Ukrainian Regiment named after Hetman P. Polubotko in the summer of 1917. Much attention is paid to the analysis of the difficult situation of the leadership of the Central Council in the winter of 1917-1918. The ratio of troops and their readiness for war of the armed forces of Russia and Ukraine in January 1918 is revealed. The causes and consequences of the conflict between V. Vynnychenko and S. Petliura, the latter's measures to build the Ukrainian army are analyzed. The measures of the government of Hetman P. Skoropadsky regarding the formation of the armed forces of the Ukrainian state are revealed. The advantages of military construction in the Western Ukrainian People's Republic have been studied. The methodological basis of the work is the principle of objectivity. The author used comparative and concrete-historical methods, applied chronological-problematic presentation. The scientific novelty of the work is an attempt to comprehensively study military construction as a key factor in the restoration and establishment of state sovereignty during the Ukrainian Revolution (1917-1921). As a result of the research, the author came to the conclusion that the Directory, in contrast to the Central Council, paid more attention to the issue of military construction and protection of revolutionary achievements. But due to a number of internal and external factors, the Ukrainian revolution was defeated. One of the reasons was the inability of the Ukrainian leadership to raise and organize the peasantry. Thanks to a radical solution to the agrarian question, the Bolsheviks succeeded in attracting peasants to their ranks.

Key words: *Ukrainian revolution, state building, regular army, protection of sovereignty, formation of armed forces.*

Постановка проблеми. Державотворчі процеси періоду 1917–1921 рр. є однією з найбільш досліджуваних і найбільш актуальних тем історії України. Процес створення національних збройних сил є одним із найскладніших і найважливіших аспектів державотворчої діяльності. Автор ставить за мету розглянути визначальну для долі Української революції тему захисту здобутків державотворення.

Аналіз актуальних досліджень. Фундаментом вітчизняних студій подій зазначеного часу стали твори, спогади, щоденники М. Грушевського [5], П. Христюка [9], М. Шаповала [11], Д. Дорошенка [6], І. Мазепи [7], В. Винниченка [2], Є. Чикаленка [10] та інших діячів і свідків української революції, які залишили по собі наукові дослідження з теми. Розуміння сутності боротьби українців під час революції неможливе без праці М. Грушевського «На порозі нової України: гадки і мрії» [4]. Сформульовані в роботі оцінки – результат аналізу досвіду першого року Української революції. М. Грушевський розкриває неминучість перемоги українського народу в боротьбі за державність і незалежність, окреслює напрямки розвитку основних сфер життя. Визначальним мотивом праць В. Винниченка [2], Є. Чикаленка [10], П. Христюка [9], М. Шаповала [11] та І. Мазепи [7] є болісний процес з'ясування причин невдач Української революції: складнощів історичних умов революції, що стала наслідком світової війни, деформованої соціальної структури, низького рівня урбанізації українського населення тощо. Двотомна «Історія України 1917–1923» Д. Дорошенка [6] розглядає два революційні етапи: добу Центральної Ради і гетьманату П. Скоропадського.

Після проголошення незалежності України розпочався новий період у вітчизняній історичній науці. У дослідженнях В. Солдатенка [24, 25], В. Верстюка [13, 14], О. Реєнта [22], Ф. Турченка [26], та ін. проаналізована поведінка різних соціальних сил у перший період революції – з березня 1917 по весну 1918 р. Ці автори прийшли до висновку, що у зазначений період українські національні партії мали досить широку

соціальну підтримку, а вплив військ Радянської Росії було значно сильнішим, ніж вважалося раніше. Саме ці дві обставини – усвідомлення широкої соціальної бази Центральної Ради і значних масштабів втручання Радянської Росії, що переросли у війну, стало основою широких узагальнень.

В сучасній історіографії залишається багато питань дискусійними, одне з них – оцінка специфічного явища громадянської війни – отаманщини. В літературі отаманщину розуміють і оцінюють по-різному. Так, І. Нагаєвський [21] засуджує отаманщину як антидержавницьке явище. Натомість Р. Коваль [20] вбачає в отаманщині прояв бурхливої української стихії, героїзує постаті отаманів Зеленого, М. Григор'єва, К. Блакитного та ін., протиставляє їх політикам-невдахам на зразок М. Грушевського чи В. Винниченка. Дослідник В. Солдатенко бачить в отаманщині свідомий витвір Директорії, перш за все її фактичного голови Симона Петлюри [24, с. 258]. Ми розділяємо останню точку зору.

Виклад основного матеріалу. Якщо з селянського питання українські партії і Центральна Рада конкурували із загальноросійськими партіями і політичними силами, то у військовому питанні вони вступили у гостру конкуренцію між собою. Питання ускладнювалося через відсутність чіткого ставлення до армії, перспективи створення українських збройних сил [25, с. 214]. За негайне створення українського війська висловився лише М. Міхновський. З нечисленними однодумцями він ініціював організоване закріплення стихійного руху військовиків-українців, почавши підготовку першого Українського військового з'їзду. Згідно спогадів В. Євтимовича, М. Міхновський покладав великі сподівання на з'їзд військовиків-українців. «Наша ціль – власна держава! За це доведеться боротись, і вірніше усього боротися збройно. На з'їзді декларуємо Україну Самостійною державою і в першу чергу виділимо військову владу – виберемо гетьмана» [8, с. 53–55].

Ідея скликання з'їзду знайшла широкий відгук у військах. Військовики «в один голос» вимагали запровадження територіа-

льної системи комплектації, зведення українців в окремі частини, зосередження українців на тих ділянках фронту, які проходять територією України.

П'ятого травня 1917 р. розпочав роботу перший Всеукраїнський з'їзд, більше семисот делегатів якого репрезентували, за різними оцінками від 900 000 до 1 150 000 вояків фронту, тилових частин і флотів. Керівництво Центральної Ради в особі М. Грушевського, В. Винниченка, С. Петлюри переконало учасників з'їзду підтримати автономістський курс українського проводу [9, т.1, с. 53]. З метою недопущення обрання М. Міхновського керівником подальшої роботи з українізації війська, діячі Центральної Ради переконали з'їзд обрати колегіальне керівництво з 18 осіб. Але невдовзі після з'їзду структура Українського Генерального Військового Комітету змінилась і його головою став С. Петлюра [23, с. 71].

На ставленні керівництва Центральної Ради та Генерального Секретаріату до справи розбудови власного війська позначились побоювання диктаторських амбіцій генерала П. Скоропадського і «авантюристичних кроків» М. Міхновського та очолюваного ним Військового клубу ім. П. Полуботка. Виходячи із загального принципу заміни постійної армії народною міліцією, українські партії не розробляли воєнно-теоретичних питань, а Центральна Рада не приділяла українізації війська достатніх зусиль. Найбільш яскраво це виявилось під час виступу солдат полку ім. П. Полуботка в липні 1917 р. Більшість істориків, побіжно торкаючись цього епізоду української революції, підкреслюють його стихійний характер. У події було втягнуто більше 10 тис. озброєних солдат, половина з них, доведена до відчаю, перебувала в стані обурення і крайнього збудження. Аналізуючи виступ полуботківців, М. Грушевський розглядає його у контексті національно-військового будівництва і вважає апогеєм тенденції, спричиненої діями Українського військового клубу ім. П. Полуботка. В той же час він визнає, що «не легко визначити в тім, наскільки організованим був цей виступ» [3, с. 126].

Полк ім. П. Полуботка був створений з ініціативи Українського Генерального Військового Комітету і мав стати другою укра-

їнською військовою частиною. Згоду на формування українського полку дав воєнний міністр Тимчасового уряду Росії. Але формальна згода суперечила поведінці військового начальства, шовіністичних партій. Антиукраїнські настрої підігрівались численними виступами у пресі. В останню декаду травня 1917 р. кілька ешелонів новобранців майбутнього полку прибули до Києва і скоро ситуація стала виходити з-під контролю Українського Генерального Військового Комітету. Новобранці не погодились з наказом Українського Генерального Військового Комітету готуватися до відправки на фронт і заявили: «Наш фронт у Києві – ми повинні тут захищатись» [24, с. 82].

Із 21 червня по 4 липня Український Генеральний Військовий Комітет і Центральна Рада, зокрема В. Винниченко і С. Петлюра, безуспішно намагались залагодити конфлікт, вважаючи, що солдати новоствореного полку просто не хочуть йти на фронт, прикриваючись своїм українством. Але після оголошення II Універсалу, за змістом якого явно простежувалась поступка Центральної Ради Тимчасовому уряду з його політикою «кучої автономії», почався збройний виступ. Вважаючи, що виступ становить загрозу розвитку Української революції, Центральна Рада доклала зусиль до його припинення. Дослідник В. Голубко у своїй роботі стверджує, що виступ полуботківців не був спрямований проти Центральної Ради, а мав на меті передати їй права суверенної влади в Україні. Враховуючи провал російського наступу на фронті, автор впевнений, що такий розвиток подій був цілком реальним. Проте своїми діями Центральна Рада лише гальмувала національний військовий рух та відштовхувала від себе найсвідоміший і найактивніший державницький елемент [15, с. 76–77]. Як стверджує В. Голубко, нейтралізація виступу полуботківців стала серйозною поразкою самостійницької течії українського руху.

Події, пов'язані з виступом полуботківців, ще раз засвідчили відсутність єдності в Українському Генеральному Військовому Комітеті. Схильність до радикалізму М. Міхновського не знаходила порозуміння у В. Винниченка і голови Центральної Ради М. Грушевського. Обидва вважали шкідли-

вими погляди М. Міхновського щодо розвитку Української революції. С. Петлюра, висуванець лідерів Центральної Ради в Українському Генеральному Військовому Комітеті, лише формально поділяв погляди голови Центральної ради і голови Генерального Секретаріату.

Поступово відносини В. Винниченка і С. Петлюри набрали характеру особисто-політичного конфлікту. В. Винниченко поділяв думку українських есдеків про заміну постійної армії народною міліцією. С. Петлюра вважав за потрібне зміцнення регулярних військових частин. Значним успіхом українізації війська був перехід від створення окремих полків до українізації двох армійських корпусів. С. Петлюра боровся за збереження повноти влади військових начальників, збереження кадрів колишнього царського офіцерства. В. Винниченко не поділяв поглядів С. Петлюри, звинувачував його у зв'язках з реакційним офіцерством. У грудні 1917 р. голова Генерального Секретаріату вважав відставку генерального секретаря у військових справах одним із кроків запобігання вибуху війни УНР з Радянською Росією.

Відставка сталася 12 грудня, коли зимові події довели військову перевагу Центральної Ради над озброєними противниками у межах кордонів УНР. На цей час були роззброєні кілька залог прифронтової смуги, військові частини, налаштовані на агітацію більшовиків. Були захоплені військами Центральної Ради штаби Південно-Західного і Румунського фронтів, припинена діяльність військово-революційних комітетів. Обидві дивізії Першого Українського корпусу за наказом командуючого генерала П. Скоропадського контролювали залізничні лінії Жмеринка – Козятин і Шепетівка – Козятин – Христинівка – Вапнярка. Ними були зупинені і роззброєні частини другого гвардійського корпусу, які агітатори-більшовики на чолі з Євгенією Бош намагалися спрямувати на Київ або Ростов [25, с. 380].

Проголошення у Харкові з'їздом рад радянської республіки на чолі з Народним Секретаріатом не тільки створило ситуацію формального двовладдя в Україні, але й поклато початок новому витку внутрішньої

збройної боротьби і можливості збройного втручання Радянської Росії. М. Грушевський вважав, що проголошення України радянською соціалістичною республікою, скасування усіх розпоряджень Центральної Ради, створення ВЦВК рад робітничих, солдатських і селянських рад не мало б фатальних для УНР наслідків, «коли б не прорвалися до Харкова більшовицькі війська, чи краще сказати банди солдатів, матросів і різних наємних хуліганів» [3, с. 511]. В. Винниченко, також надаючи інтервенції Радянської Росії вирішальну роль, зазначає: «Утворення [Харківського] уряду дуже допомогло перемозі більшовизма на Україні: всі невдоволені елементи зразу знайшли в йому організаційний центр і точку обпертя» [2, ч. 2, с. 171].

Зима 1917–1918 рр. стала для Центральної Ради часом зменшення її збройних сил не тільки у боях, але і як наслідок переходу частини військ на позиції «нейтралітету» або стихійної демобілізації. В. Ф. Солдатенко у своїх дослідженнях доводить, що у 1917 р. більшовизм не можна вважати виключно зовнішньою, неукраїнською силою. На його думку, більшовизм на той час був впливовою внутрішньою силою і хоча більшість українських більшовиків не були етнічними українцями, але вони «були жителями України, вважали себе невіддільною частиною українського суспільства» [25, с. 405].

Тяжку картину становища керівництва Центральної Ради взимку 1917–1918 рр. змалював Д. Дорошенко: «Під загрозою московської агресії та більшовицьких повстань на власній території, серед загальної анархії, яка паралізувала всяку владу, українському правительству довелося організувати державний апарат» [6, т. 1, с. 224]. Центральна Рада і Генеральний Секретаріат продовжували самостійну лінію, не виконуючи ультимативних вимог Раднаркомом Російської Федерації щодо ставлення до каледінщини та виконання декрету про землю. Але державницька позиція не була належним чином підкріплена воєнно-мобілізаційними зусиллями. Хоча у січні 1918 р. Центральній Раді вдалося придушити більшовицьке повстання у Києві, сил для відсічі наступаючих з півночі військ В. Антонова-Овсієнка і

М. Муравйова вже не було. У Києві під час ліквідації січневого повстання вірними Центральній Раді залишилися Гайдамацький кіш, дві сотні Січових стрільців, окремі частини колишніх Богданівського, Полуботківського та Георгіївського полків. Поповнити ці сили Центральна Рада змогла лише відділом матросів Чорноморського флоту та полком ім. К. Гордієнка. У провінції мобілізації військових сил УНР не сприяли різнохарактерні місцеві організації. Нерідко українізовані частини старої армії по прибутті в Україну роззброювалися, ставали об'єктом нападу з боку місцевих військових формувань. Крім того, представники УНР часто не могли надати військовим частинам елементарних умов побуту, забезпечити продовольче та бойове постачання.

У настроях особового складу значної кількості українізованих частин панував настрій залишитись осторонь збройної боротьби. Розташований в районі Одеси 14-ий Залізний полк 40-го корпусу визнавав провід Центральної Ради, але участі в подіях початку 1918 р. не брав. Таку ж позицію зайняв 175-ий полк, єдиною дією якого був прорив з Північного фронту на Чернігівщину. Створений із запасних полків петроградського гарнізону 1-ий Новогеоргіївський полк, прибувши до Києва, оголосив «нейтралітет» і безслідно зник. Під гаслом «Додому!» розбіглося ще кілька частин. Ворожість, з якою сприймали у Центральній Раді П. Скоропадського та його штаб, привела до його усунення з посади командуючого Першим Українським корпусом, а також позначилося на здатності захиститися від вторгнення військ радянської Росії. Оголошена Раднаркомом Російської Федерації загальна демобілізація старої армії вирішальним чином вплинула на українців-фронтовиків, виснажених світовою війною.

Отже, у січні 1918 р. на чолі українських збройних сил Центральної Ради вже не було їх фундаторів – М. Міхновського, С. Петлюри, П. Скоропадського. Головнокомандуючим усіма збройними силами був призначений полковник Ю. Капкан, який здобув довіру лідерів Центральної Ради своєю поведінкою під час виступу полуботківців. У той час як Ю. Капкан мав зібрати до купи розпорошену «українську армію»,

зростали сили прибічників Народного Секретаріату. Дослідники оцінюють кількість збройних формувань, які визнавали Народний секретаріат УСРР у 150 тис. червоногвардійців і революційних солдат. Раднарком Російської Федерації надіслав в Україну «для боротьби з каледінцями та їх посібниками» щонайменше 32 тис. осіб [25, с. 411].

Військові загони Російської Федерації були мобільними формуваннями з досвідом ведення «рейкової війни», тобто максимального використання мережі залізниць з урахуванням того, що серед залізничників було багато етнічних росіян і саме залізничники були постійним ферментом загальноросійського революційного руху. Український військовий провід, маючи за плечима лише досвід світової позиційної війни або і зовсім «необстріляний», виявився неготовим до боротьби в умовах «рейкової війни». Просування радянських військ до Києва майже не зустріло опору. Героїчний чин захисників Крут не знайшов продовження. Двадцять п'ятого січня 1918 р. Центральна Рада поспіхом залишила Київ, покладаючи надії не на власні збройні сили, а на успіх переговорів з державами Четверного союзу про мир. Наставав час реалізації однієї з пропозицій М. Міхновського, висловленій ще на початку революції: «Першим кроком ... буде замирення з середніми державами. Самостійна Україна не потребує воювати проти своїх природних союзників» [17, с. 55]. Правда, М. Міхновський радив у пошуках миру спиратись на міць власного війська, а Центральна Рада вже не мала ні війська, ні столиці.

Наступну сторінку національно-визвольного будівництва, на думку переважно фахівців з діаспори, уособлює гетьманський режим П. Скоропадського [16]. Але чи можна охарактеризувати терміном «національний» політичний режим з виразними рисами маріонеткового? Другого травня 1918 р. посол Німеччини в Україні Альфонс фон Мумм повідомляв у телеграмі до Берліна: «За спиною нового уряду стоїть в першу чергу єдина авторитетна у даний час влада в країні – німецьке верховне командування. Дедалі сильніше обмеження уряду [гетьмана] ніж те, що уже проведено до консолідації відносин не рекомендуємо» [1, с. 60].

По-військовому відверто штаб генерала Г. фон Ейхгорна повідомляв Берлін: «Скоропадський знаходиться цілком і повністю під впливом німецького командування» [1, с. 61].

Кроки гетьмана зі створення власних військових сил з самого початку обмежувалися «союзним» командуванням, а значна частка рішень з військових вправ залишалась лише на папері. В. Винниченко писав щодо «національного» характеру гетьманського війська: «Ніби малося формувати українську національну армію, а тим часом усі українські частини, складені з національно-свідомих полонених і інших елементів, енергійно розформовуються. Замість них склалися офіцерські руські кадри» [2, ч. 3, с. 67].

У «Грамоті до українського народу» гетьман сповістив, серед іншого, що бере на себе роль головнокомандуючого, «Верховного Воеводи Української Армії і Флоту». Передбачалося, що українська постійна армія буде складатися з 8 піхотних корпусів, двох бригад, чотирьох кавалерійських дивізій і однієї бригади. Керувати армією за вказівкою гетьмана мало військове міністерство і Генеральний штаб. У перший час обидві посади обіймав помічник П. Скоропадського у штабі Першого Українського корпусу О. Славинський, восени 1918 р. воєнним міністром було призначено генерала О. Рогозу. Мирного часу армія мала нараховувати 15 105 генералів і старшин на 221 220 підстаршин і козаків (тобто рядових військовиків). Щорічні видатки на утримання війська мали сягнути 1 млрд 254 млн крб. [24, с. 566]. Організовувалися допоміжні служби: постачання, зв'язку, санітарна. У відповідності до технічного прогресу створювалися авіаційна і панцерникові підрозділи. В армійську уніформу були внесені національні елементи. На відміну від інших армій у 1917–1921 рр. гетьманська армія не знала браку офіцерських кадрів. Проблема була вирішена за рахунок залучення офіцерів колишньої царської армії. Серед них було чимало прибічників білогвардійської ідеї, які у Києві затримались лише на період «до повернення своїх». За даними української контррозвідки, у Києві купчилося до 10 000 колишніх офіцерів, з них близько

2 000 різною мірою були пов'язані з російськими білогвардійськими організаціями.

Офіцерські сотні гетьманського війська залучались до каральних експедицій проти повсталих селян. Як пише В. Винниченко, знущаючись над людьми, вони усіяло підкреслювали, що це робить українська влада [2, т. 3, с. 78]. У боротьбі з повсталим проти німецько-поміщицького карального ладу селянством загинуло до тридцяти тисяч гетьманських урядовців, вартових і вояків. Але вважати, що гетьманська влада складалася лише з ненависників української революції, було б перебільшеним. Під час підготовки протигетьманського повстання офіцер генерального штабу В. Тютюнник надавав інформацію його організаторам. Одним з перших, хто підтримав ідею повстання, за свідченням М. Шаповала, був генерал О. Осецький [11, с. 121]. До повстання також приєдналися дві сотні січових стрільців на чолі з полковником Є. Коновальцем, командир Чорноморського кошу полковник В. Пелешук, начальник Запорізької дивізії полковник П. Болбочан та ін.

Не мав гетьман «свободи рук» і у ставленні до Західноукраїнської Народної Республіки. Зв'язаний умовами Берестейської угоди, П. Скоропадський допомагав галицьким українцям таємно. Зокрема, він пропонував січовим стрільцям перейти у Галичину, зобразивши з себе дезертирів гетьманського війська. Але стрільці відмовились, вважаючи, що спочатку треба змінити владу в Києві [12, с. 355]. Можна констатувати, що гетьман і сам не вбачав у армії надійної опори для своєї влади. Восени 1918 р., коли стала очевидною швидка евакуація окупаційних військ, П. Скоропадський спершу шукав згоди з українською політичною опозицією, а потім зробив ставку на Антанту і білу Росію. Політичну приреченість гетьманщини довело народне повстання.

Справді національний характер мало військове будівництво в ЗУНР. Могутній революційно-визвольний порив, який охопив усі верстви українського населення, дозволив у короткий термін створити чисельну регулярну армію. Передумовою створення УГА було і те, що з початку ХХ ст. у Галичині була створена мережа військово-спортивних товариств «Сокіл», «Січ» та ін.

Під час Першої світової війни політичний український провід створив у лавах айстро-угорської армії легіон січових стрільців. І хоча задум розгорнути легіон у складі 12 тис. вояків не вдався, саме січові стрільці стали ядром майбутньої української галицької армії. Уже в листопаді 1918 р. УГА налічувала 25 тис. вояків, у січні 1919 р. у складі її 12 бригад було 70 тис. військовиків, а влітку ця кількість зросла до 100 тис. осіб [18, с. 485].

Суттєвим недоліком УГА був брак офіцерських кадрів. Питання вирішувалось шляхом залучення колишніх офіцерів австрійської та російської армії. У різний час УГА командували генерал М. Омелянович-Павленко та О. Греков. Заслугове на увагу характеристика, яку надав УГА генерал М. Капустянський. УГА сформувалася під впливом традицій австрійської армії. Її відрізняли організованість, нахил до муштри, покарання за найменші порушення дисципліни. Іншими рисами були витривалість і упертість у боях суцільним фронтом із забезпеченими флангами. Недоліками були відсутність значної ініціативи і вичікування детальних розпоряджень у наказах зверху. УГА зуміла витворити деякі нові позитивні риси.

Завдяки національно-вихованому складу військовиків («мужви», за висловом офіційної документації УГА), вони відзначалися високою дисципліною і здатністю витримувати несприятливі обставини бойових дій. На думку М. Капустянського, це була селянська армія, яка не була деморалізована «соціалістичними ідеями» [19, с. 16–17]. УГА формувалася в умовах польсько-української війни. Польське військо мало значну підтримку Антанти. Антанта не тільки надавала полякам зброю і матеріальне забезпечення, створила і надіслала на театр воєнних дій армію Галлера, але і втручалася у хід воєнних дій. На вимогу Антанти у лютому 1919 р., коли становище поляків було близьким до остаточної поразки, було укладено перемир'я, яке дозволяло польській стороні мобілізувати додаткові сили. Керівництво ЗУНР шукало підтримки у Наддніпрянській Україні. Як уже зазначалося, гетьманський уряд майже нічим не допоміг УГА. Від Директорії була отримана

значніша військова допомога. До складу УГА були включені частина січових стрільців, два артилерійські полки січових стрільців. Перший з них діяв у складі 4-ої бригади УГА, другий був у розпорядженні безпосередньо Начальної команди УГА [12, с. 356]. На хирівському фронті воював проти поляків наддніпрянський курінь полковника М. Кравчука, бригада з Київщини воювала вздовж залізниці Львів – Перемишль. Також у лавах УГА воювали частини Дніпровської дивізії, організовані з селян Трипілля.

Але скоординованої співпраці військових структур УНР і ЗУНР не було. Як відомо, проголошений у січні 1919 р. Акт злуки УНР та ЗУНР призвів до реального об'єднання в один державний організм. Скрутне становище ЗУНР в умовах війни з Польщею і поновлення агресії радянської Росії проти УНР визначили продовження осібною існування двох українських республік. Крім того, певне значення мали розбіжності політичних поглядів керівництва ЗУНР і відновленої УНР. Лише після остаточної поразки УГА і ЗУНР у війні з Польщею і переходу УГА на територію УНР Дійова армія УНР і УГА діяли спільно. Таким чином, УГА являла собою боєздатну регулярну армію з піднесеним національним почуттям і надзвичайно добре організованим тилом. Деяка невідповідність командного складу національному характеру УГА виявилася пізніше, під час перебування армії на території Наддніпрянської України. Опинившись у «чотирикутнику смерті», командування УГА виявило політичну нерозбірливість і спочатку опинилося у складі денікінських військ, а потім перейшло на бік червоної армії. Спроба трьох бригад УГА в період польсько-української війни з радянською Росією 1920 р. повернутися під національні стяги закінчилася інтернуванням у польські табори.

Однією з причин трагічного фіналу українських національно-визвольних змагань у 1920 р. було невміння українського керівництва підняти й організувати селянство. Найдраматичнішу сторінку в історії збройної боротьби України в період революції вписав повстанський рух. Масове розгортання селянського руху було викликано

повернення поміщиків за допомогою німецько-австро-угорських військ.

Іншою причиною стали реквізиції окупантів, які силою зброї намагалися добитися від України виконання берестейських зобов'язань з поставок хліба та інших сільгосппродуктів. Розпочавшись в травні 1918 р., повстанський селянський рух охопив губернії центральної та південної України. Його поширенню сприяло також рішення гетьмана заборонити проведення другого Всеукраїнського селянського з'їзду. Дорогою до Києва делегатів з'їзду повертали назад або заарештовували німці та гетьманці. Частина делегатів все-таки дісталась Києва і спробувала 8 травня 1918 р. відкрити з'їзд. Влада відповіла захопленням приміщення з'їзду, розгоном і арештами частини делегатів. Та все ж селяни провели з'їзд, зібравшись у Голосіївському лісі. У постанові-заклику селяни відмовились визнати гетьманську владу, підтвердили чинність УНР і революційних здобутків, вимагали провести Установчі збори як вищий орган революційної влади і закликали до організації «боевих дружин» [9, т. 1, с. 15].

Таким чином, неприйняття гетьманського режиму і влади окупантів викликали небачену раніше активність самоорганізації селян, до яких долучилися частина українських політиків з лав незалежників, есерів і більшовиків. «Важко знайти якесь село чи поселення в 1918 р., – зазначає сучасний дослідник, – з якого б у різні юридичні інстанції Української Держави не надійшло жодного повідомлення про напади селян на поміщицькі маєтності, про пожежі й потрапи в економіях, про опір карателям, вбивства окупантів, про те, що буквально кожен пуд хліба давався з «боєм» тощо [25, с. 531].

Кульмінацією повстанської боротьби стало повстання у Звенигородському і Таращанському повітах Київщини. Саме у цих районах восени 1917 р. розгорнувся рух «Вільного козацтва». Крім місцевих селян до лав повстанців долучились наймити – збирачі урожаю і вирощування цукрових буряків. Їх спроба домогтися підвищення платні викликала каральні експедиції. Зіграла роль також непогана озброєність селян: під час роззброєння «вільних козаків» Ю. Тютюнник передав селянам 10 000 гвин-

тівок, 2 гармати і різне військове спорядження. Окупантам і німцям вдалося придушити таращансько-звенигородське повстання, але у боях загинуло 6 тис. німецьких солдат. Командуючий німецькою армією генерал Г. фон Ейхгорн стверджував, що за зброю взялося щонайменше 10% селян. Дослідники, відштовхуючись від загальної чисельності селян, обчислюють число повстанців у понад два мільйона осіб. Варто відзначити, що значна частина повстанців брала участь у боях при нагоді, епізодично. Військовий потенціал повстанського руху у повній мірі використали організатори протигетьманського повстання. Саме завдяки широкому залученню повстанських загонів їм вдалося охопити Київ кільцем, контролювати мережу залізниць. Здавалося, перемога над гетьманським режимом дозволить Директорії на базі повстанських загонів утворити регулярну армію. Але цього не сталося, як в силу особливостей селянського руху, так і прорахунків керівництва Директорії, яке зосередило увагу на визначенні форми державного устрою.

Не трансформувались у регулярну армію, повстанський рух породив специфічне явище громадянської війни – отаманщину. Організаційним формам повстанського руху Півдня України присвятили розділ своєї праці Ф. Г. та Г. Ф. Турченки [26]. Автори розглядають повстанський рух на чолі з М. Григор'євим і Н. Махном у контексті поширення революцій у Центрально-Східній Європі і вважають, що саме українці-повстанці не дозволили створити «червоний пояс»: Росія – Україна – Угорщина – Німеччина. Припускають, що дії повстанців були лише однією з причин поразки планів радянського прориву в Центральну Європу. Але суттєвіше інше: спроба селянських повстань захистити права українського села зазнала поразки. А відтак зазнала поразки Українська революція 1917–1921 рр., перемога якої була можлива лише у поєднанні вирішення національних і соціальних завдань.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, процес військового будівництва етапу Центральної Ради носив суперечливий характер. Не зважаючи на допущені помилки, Центральній

Раді вдалося створити регулярну Армію УНР. Однак чисельність та боєздатність армії виявилися недостатніми для подолання військової агресії радянської Росії. Про наміри гетьмана П. Скоропадського створити національну армію свідчило формування Сердюцької дивізії. Як вважають дослідники, брак часу, зовнішні та внутрішні фактори завадили гетьманському уряду створити боєздатну армію. Директорія приділяла достатньо уваги питанню військового будівництва та зміцненню обороноздатності. Вона виділяла значні кошти на створення та утримання війська, проводила інтенсивну законотворчу діяльність. І часом заходи влади давали позитивний результат. Але в цілому сили були нерівними: військовий потенціал радянської Росії, несприятливі зовнішньополітичні обставини – усе спрямовувалося на придушення Української революції.

Тогочасні історичні події однозначно вказали на проблеми щодо об'єднання українського народу, зокрема через вороже ставлення одне до одного різних партій та їх однопартійців, нівеляцію націєтворчих про-

цесів. Окрім того, політична еліта українського руху, на жаль, не розробила єдиної загальнонаціональної ідеології, розпорошуючись на внутрішні непорозуміння на противагу важливим завданням будівництва держави, як от формування регулярної української армії. Отже, події періоду Української революції безапеляційно підтверджують значення процесів формування нації в межах держави.

Таким чином, Українська революція не досягла своєї мети. Однак вона започаткувала процес формування модерної політичної нації, відродила традицію української державності. На засадах, вироблених революцією, розвивалося все українське життя ХХ століття.

Перспективу подальшого вивчення теми має внутрішнє становище, еволюція поглядів політичних партій. Відсутнє об'єктивне вивчення причин популярності у середовищі української інтелігенції соціалістичних ідей. Недостатньо уваги приділяється такій специфічній національно-революційній моделі масового руху як отаманщина.

ЛІТЕРАТУРА

1. История гражданской войны в СССР. Вып. 1. Крах германской оккупации на Украине (по документам оккупантов). Москва, 1936. 208 с.
2. Винниченко В. Відродження нації: у 3-х ч. [репр. вид.]. Відень, 1920; Київ, 1990. Ч.1, 348 с.; ч.2. 328 с.; ч.3, 542 с.
3. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України / АН України, Ін-т укр. археогр., Ін-т історії України. Вст. ст. В.А. Смолія, П.С. Соханя. Київ, 1992. 544 с.
4. Грушевський М. С. На порозі нової України: гадки і мрії. Київ, 1991. 128 с.
5. Грушевський М. С. Споми́ни // Час. 1989. №9. С.126–149.
6. Дорошенко Д. Історія України (1917–1923): у 2-х т. / Упоряд. К. Ю. Галушко. Київ, 2002. Т. 1. 320 с.; т.2. 287 с.
7. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції (1917–1921). Дніпропетровськ, 2001. 416 с.
8. Міхновський М. Самостійна Україна. Київ, 2003. 77 с.
9. Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції. 1917–1920 рр. Нью-Йорк, 1921. Т. 1. 151 с.; т. 2. 204 с.; т. 3. 160 с.; т. 4. 192 с.
10. Чикаленко Є. Щоденник (1919–1920). / За ред. В. Верстюка, М. Антоновича; УВАН у США, Істор. секція, НАН України, Ін-т історії України. Київ–Нью-Йорк, 2005. 640 с.
11. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. Прага, 1928. 333 с.
12. Велика історія України: в 2-х томах. / Передм. д-ра І. П. Крип'якевича; зладив М. Голубець. Т. II. Київ, 1993. 400 с.
13. Верстюк В. Ф. Українська народна республіка під проводом Директорії. // Історія України: нове бачення: в 2-х т. / під ред. В. А. Смолія. Т. 2. Київ, 1996. С. 77–101.
14. Верстюк В. Ф. Українська Центральна Рада: навч. посібник. Київ, 1997. 344 с.
15. Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917–1918. Утворення і боротьба за державу. Львів, 1997. 275 с.
16. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ ст. Київ, 1993. 287 с.
17. Історія міст і сіл Української РСР. Харківська область. Київ: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1967. 1068 с.
18. Історія українського війська: в 2-х ч. / І. Крип'якевич, Б. Гнатевич. Т. 2. Львів, 1936. 575 с.
19. Капустянський М. Похід українських армій на Одесу – Київ у 1919 р. Львів, 1919. 62 с.
20. Коваль Р. М. Отаман Зелений: історичний нарис. Вид. 2-ге, доп., випр.. Київ, 2008. 464 с.
21. Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. Київ: Український письменник, 1994. 413 с.
22. Реєнт О. Українська революція і робітництво: соціально-політичні та економічні зміни 1917–1920 рр. Київ: Ін-т історії України НАН України, 1996. 265 с.

23. Савченко В. А. Симон Петлюра. Харків, 2006. 414 с.
24. Солдатенко В. Ф. Революційна доба в Україні (1917–1920 роки): логіка пізнання, історичні епізоди, ключові постаті. 2-ге вид., доп. і перероб. Київ, 2012. 522 с.
25. Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис: монографія. Київ, 1999. 976 с.
26. Турченко Ф. Г., Турченко Г. Ф. Південна Україна: модернізація, світова війна, революція. Київ, 2003. 303 с.

REFERENCES

1. Gor'kij M., & Minc I., Ejdeman R. (1936). Krah germanskoj okkupacii na Ukraine (po dokumentam okkupantov). Vyp. I. Istoriya grazhdanskoj vojny v SSSR. Moskva. 208 s. [in Russian].
2. Vinnichenko, V. (1990). Vidrodzhennya nacyi: u 3-h ch.[Revival of the nation: in 3 hours]. [repr. vid.]. – Viden, 1920; Kiyiv: Vid-vo polit. l-ri. Ch.1. 348 s.; ch. 2. 328 s.; ch. 3. 542 s. [in Ukrainian].
3. Grushevskij, M. S. (1992). Iljustrovana istorija Ukrajiny. [Illustrated history of Ukraine]. Kiyiv. 544 s. [in Ukrainian].
4. Grushevskij, M. S. (1991). Na porozi novoyi Ukrayini: gadki i mriyi.[On the verge of a new Ukraine: dreams and dreams]. Kiyiv: Naukova dumka. 128 s.[in Ukrainian].
5. Grushevskij, M. S. (1989). Spomini [Remembers]. Chas–Time, 9, 126–149 [in Ukrainian].
6. Doroshenko, D. (2002). Istoriya Ukrayini (1917–1923) [History of Ukraine (1917-1923): u 2-h t. Dokum.-nauk. vid. / Uporyad.: Kiyiv: Yu. Galushko. Kiyiv: Tempora. T. 1. 320 s.; t. 2. 287 s. [in Ukrainian].
7. Mazepa, I. (2001). Ukrayina v ogni j buri revolyuciyi (1917–1921)[Ukraine in the fire and the storm of revolution (1917-1921)]. Dnipropetrovsk: Sich. 416 s. [in Ukrainian].
8. Mihnovskiy, M. (2003) Samostijna Ukrajina. [Independent Ukraine]. Kiyiv. 77 s.[in Ukrainian].
9. Hristyuk, P. (1921). Zamitki i materiali do istoriyi Ukrayinskoyi revolyuciyi. 1917–1920 rr. [Notes and materials to the history of the Ukrainian Revolution. 1917-1920]. Nyu-York: vid-vo Chartorijskih. T.1. 151 s.; t. 2. 204 s.; t. 3. 160 s.; t. 4. 192 s. [in Ukrainian].
10. Chikalenko, Ye. (2005). Shodennik (1919–1920). [Diary (1919-1920)] / Za red. V. Verstyuka, M. Antonovicha; UVAN u SShA, Istor. sekciya, NAN Ukrayini, In-t istoriyi Ukrayini. Kiyiv – Nyu – Jork. 640 s.[in Ukrainian].
11. Shapoval, M. (1928). Velika revolyuciya i uk-rayinska vizvolna programa. [The Great Revolution and the Ukrainian Liberation Program]. Praga. 333 s.[in Ukrainian].
12. Krip'yakevich I., & Golubets M. (1993). Velika IstorIya UkraYini: u 2-h t.[The great history of Ukraine: in 2 volumes]. T. 2. Kiyiv. 400 s. [in Ukrainian].
13. Verstyuk, V. F. (1996). Ukrayinska narodna respublika pid provodom Direktoiyi [Ukrainian People's Republic under the leadership of the Directory]. IstorIya Ukrayini: nove bachennya: v 2-h t. History of Ukraine: A new vision: in 2 t./ pid red. V. A. Smoliya. T. 2. K.: Ukrayina. S. 77 – 101.[in Ukrainian].
14. Verstyuk, V. F. (1997). Ukrayinska Centralna Rada [The Ukrainian Central Rada]: navchalnij posibnik. K.: Vid-vo «Zapovit». 344 s. [in Ukrainian].
15. Golubko, V. (1997). Armija Ukrajins'koji Narodnoji Respubliki 1917–1918. Utvorennja i borot'ba za derzhavu. [Army of the Ukrainian People's Republic 1917–1918. Formation and struggle for the state]. LvIv. 275 s. [in Ukrainian].
16. Gunchak, T. (1993). Ukrayina: persha polovina XX st.[Ukraine: the first half of the twentieth century]. Kiyiv: Libid. 287 s.[in Ukrainian].
17. Siroshstan, M. A., Astahov, V. I., & Burik, G. G. etal. (1967). IstorIya mist i sil Ukrayinskoyi RSR: V 26 t. Harkivska oblast[The history of the cities and villages of the Ukrainian SSR: In 26 tons of the Kharkiv region]. Kiyiv: Gol. red. URE AN URSR. 664 s.[in Ukrainian].
18. Krip'yakevich, I. & Gnatevich, B. (1936). IstorIya ukraYinskogo vIyska: v 2-hch.[History of the Ukrainian army: in 2 hours].T. 2. LvIv. 575 s.[in Ukrainian].
19. Kapustjans'kyj, M. (1919). Pohid ukrajins'kyh armij na Odesu – Kyjiv u 1919 r. [The march of Ukrainian armiesto Odessa – Kiev in 1919]. LvIv. 62s. [in Ukrainian].
20. Koval', R. M. (2008). Otaman Zelenyj: istorychnij narys. [Ataman Green: a historical essay].Vid. 2-ge, vipr.Kiyiv.464 s. [in Ukrainian].
21. Nagajevskiy, I. (1994). IstorIja ukrajins'koji derzhavy dvadcatogo stolittja. [History of the Ukrainian state of the twentieth century]. Kiyiv: Ukrayinskiy pismennik. 413 s. [in Ukrainian].
22. Rejent, O. (1996). Ukrajins'ka revoljucija i robitnyctvo: social'no-politychni ta ekonomichni zminy 1917–1920 rr. [Ukrainian Revolution and Labor: Socio-Political and Economic Changes of 1917–1920]. Kiyiv: In-t IstorIyi Ukrayini NAN Ukrayini. 265 s. [in Ukrainian].
23. Savchenko, V. A. (2006). Symon Petljura. [Simon Petliura]. HarkIv.414 s.
24. Soldatenko, V. F. (2012). Revolyucijna доба v Ukrayini (1917–1920 roki): logika piznannya, istorichni epizodi, klyuchovi postati.[The revolutionary era in Ukraine (1917-1920): the logic of cognition, historical episodes, key figures]. Kiyiv: DP NVC «Prioriteti». 522 s.[in Ukrainian].
25. Soldatenko, V. F. (1999). Ukrayinska revolyuciya. Istorichnij naris[The Ukrainian revolution. Historical essay]: monografiya. Kiyiv:Libid. 976 s. [in Ukrainian].
26. Turchenko, F. G., & Turchenko, G. F. (2003). Pivdenna Ukrayina: modernizaciya, svitova vijna, revolyuciya.[Southern Ukraine: Modernization, World War, Revolution]. Kiyiv: Geneza. 303 s. [in Ukrainian].